Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
S 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 329-350

TÜRK HEYETİ'NİN LOZAN'A GİDİŞİ VE LOZAN KONFERANS'I ÖNCESİNDE AVRUPA'DAKİ FAALİYETLERİ (5 KASIM 1922–20 KASIM 1922)

Doç.Dr. Hakan UZUN*

Özet

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş ve Mondros Mütarekesi'ni imzalamasının ardından, toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Türk milletinin işgale karşı yürüttüğü başarılı mücadeleden sonra, Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve Anadolu'daki sıcak çatışma sona ermiştir. Sonrasında ise bir barış antlaşması yapılabilmesi için İsviçre'nin Lozan şehrinde konferans toplanmasına karar verilmiştir. Konferansa katılacak heyet, Türklerin bağımsızlık mücadelesinin hedefi olan Misak-ı Milli ilkelerini İtilaf Devletleri'ne kabul ettirebilmek amacıyla Lozan'a doğru yola çıkmıştır. Türkiye'nin bu andan itibaren diplomatik faaliyetleri de başlamıştır. 13 Kasım'da toplanması gereken konferans ertelenmesine karşın, Türk heyeti geri dönmemiş ve Lozan Konferansı'nın toplandığı 22 Kasım'a kadar bu durumdan lehine bir sonuç çıkarmak için çalışmıştır. Heyet başkanı İsmet Paşa resmi ya da gayri resmi her türlü diplomatik girişimleri ve demeçleri sırasında, Türklerin barıştan yana olduğunu, barış masasındaki görüşmelerde Türkler için Misak-ı Milli belgesinin temel oluşturacağını söylemiştir. Lozan Konferansı öncesinde yürütülen bu tür diplomatik faaliyetler, tarafların birbirlerini tanımalarını sağlamıştır. Türkiye asla taviz vermeyeceği konuları duyurabilmiş ve sergilediği barıştan yana tutumuyla, lehine bir kamuoyu yaratmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansı, Milli Mücadele, Dış Politika, Atatürk.*

Abstract

The Arrıval Of Turkısh Commıttee To Lausanne And The Actıvıtıes In Europe Before The Conference

The Ottoman Empire was defeated in World War I and after signing the Moudros Armistice her territories were invaded by the Allied Powers. After the

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

successful struggle of the Turkish nation against the invasion, Mudanya Armistice was signed and battle in Anatolia ceased. Afterwards it was decided to be organised a conference in Lausanne in Sweden to sign a peace agreement. The committee that would attend the conference departed to Lausanne, having the purpose of imposing the main principles of the National Struggle: the'National Treaty'. Henceforward, the diplomatic activities of Turkey began. Despite the adjourment of conference which was supposed to meet on 13th November, the Turkish Committee didn't return to Turkey and worked to get a good result in favour of Turkey until 22nd November. Ismet Pasha, president of the Turkish Committee, specified during the official and informal initiatives that Turkey had been side with peace and National Pact would have constituted the basic subject of the Turkish side in the negotiations. Those kind of diplomatic activities before the Lausanne Conference provided participants to know and understand each other. Turkey got a chance to announce the cases that she never could make any concessions and with the affirmative attitudes Turkey tried to create a public opinion in favour of her.

Key Words: *Ismet Pasha, Lausanne Peace Conference, Foreign Policy, Ataturk, National Struggle*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi ile savaşa son vermiştir. Bu mütareke, Batı için Şark Meselesi'ni kesin olarak çözüme bağlayacak ortamı yaratmıştır.[1] Türk tarihi açısından ise yeni oluşumlara zemin hazırlamış, savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin sonu anlamına gelirken, yeni bir devletin de başlangıcı olmuştur.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, tümüyle İtilaf Devletleri'nin etkisi ve denetimi altına giren[2] Anadolu'da, halkın işgallere karşı direnişi başlamış ve uzun süren silahlı mücadelenin sonunda ülke işgalden kurtarılmıştır. Mücadelenin askeri safhasının başarıyla sonuçlanması ve 11 Ekim 1922'de İtilaf Devletleri ile Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından sıra bir barış antlaşmasının yapılmasına gelmiş ve İtilaf Devletleri 27 Ekim 1922'de TBMM'yi, İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanacak olan barış konferansına davet etmişlerdir.[3]

Lozan'da toplanacak konferans öncesinde, konferansın nerede toplanacağı; Türkiye'yi kimin temsil edeceği ve temsil edecek heyetin

[1] Kemal Melek, **Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası**, İstanbul, 1985, s.11.
[2] Şükrü S. Gürel, "*Türk Dış Politikası (1919-1945)*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y., s.520.
[3] Hüner Tuncer, **Atatürkçü Dış Politika**, Kaynak Yay., İstanbul, 2008, s.67.

başkanının kim olacağı gibi bir takım sorunlar ortaya çıkmış ve bunların çözümünden sonra,[4] Vekiller Heyeti, Lozan'a gidecek heyetin başkanı olarak İsmet Paşa'yı belirlerken, Dr. Rıza Nur ile Hasan Bey'i de diğer delegeler olarak saptamıştır. Ayrıca heyete konferansta yardımcı olması için kalabalık bir danışmanlar grubu da oluşturulmuştur. İsmet Paşa heyet başkanı seçildikten sonra, Mecliste milletvekillerine yönelik bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, heyetin işini en iyi şekilde yapacağını belirterek görüşmeler sırasında heyetin Misak-ı Milli çerçevesinde hareket edeceğini söylemiş ve bu konuda Meclise kesin güvence vermiştir.[5]

Lozan Barış Konferansı'na gidecek olan heyetin belirlenmesinin ardından, hükümet tarafından heyete, konferans sırasında nasıl hareket etmeleri gerektiğini gösteren bir başka deyişle ülkenin bütünlüğünün ve tam bağımsızlığının ön plana çıkarıldığı ve bu konularda asla pazarlık yapılmaması gerektiğini belirten 14 maddelik bir talimatname verilmiştir.[6]

---

[4] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1978, s.255; Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika**, C. II, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., 2. Baskı, Ankara, 1991, s.290-295.

[5] İsmet Paşa'nın bu konudaki sözleri şu şekildedir: "*Meclisi âlinizin hakkımda tezahür eden itimat ve teveccühüne teşekkür ederim. Bu itimat ve teveccühe istinaden sulh konferansında millî isteklerimizin müdafaa ve istihsaline son derece çalışılacağı tabiidir. Esasen millî istiklâlimiz meşru ve cihanca malûmdur. Konferansta murahhaslarınızın hattı hareketi Meclisi âlinizce şimdiye kadar kabul edilen muahedelerle "Misak-ı Millî"den mülhem olacaktır.*" Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 3, İstanbul, 1943, s.36.

[6] Bu talimatname şöyledir: "*1. Doğu sınırı: Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir 2. Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için Bakanlar Kurulu'ndan talimat alınacaktır. Petrol vesaire imtiyazları konusunda İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir 3. Suriye Sınırı: Bu sınırın düzeltilmesine imkân oranında son derecede çalışılacak ve bu sınır şöyle olacaktır: Resi İbn-i Hayn'dan başlayarak Harm, Müslimiye, Meskene ve sonra Fırat yolu Dirizor, çöl ve nihayet Musul Vilayeti güney sınırına ulaşır 4. Adalar: Duruma göre hareket edilecek ve kıyılarımıza pek yakın meskûn olan ve olmayan adalar behemehal ilhak edilecek, başarı elde edilemediği takdirde Ankara'dan sorulacaktır 5. Trakya Batı Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır 6. Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi uygulanacaktır 7. Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı asker kuvvet kabul edilemez. Eğer bu konuda müzakerelere inkıtaı kesmeyi inkıtadan önce Ankara'ya bilgi verilecektir 8. Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerelerin inkıtaı gerekir ise yapılır 9. Azınlıklar: Esas, mübadeledir 10. Düyun-u Umumiye: Türkiye'den ayrılan memleketlere dağıtımı, Yunanlılara devri, yani tamirata karşılık tutulması, olmadığı takdirde 20 yıl ertelenmesi gerekir. Düyun-u Umumiye İdaresi kalmıyacaktır. Güçlükler çıktığı takdirde Ankara'ya sorulacaktır 11. Ordu ve donanmayı sınırlandıran konu olmayacaktır 12. Yabancı kurumlar: Türk kanunlarına tabi olacaktır 13. Türkiye'den ayrılan memleketler için Misak-ı Milli'nin özel maddesi yürürlüktedir 14. Cemaatler ve İslam Vakıflar Hukuku eski*

Gerek İsmet Paşa'nın konuşmasında, gerekse Vekiller Heyeti'nin verdiği talimatnamede dikkat çeken husus ise Misak-ı Milli vurgusunun sıklıkla yapılmış olmasıdır. Bu durum, Türkiye'nin konferans sırasında yapacağı görüşmelerin zeminini göstermesi açısından önemlidir. Konferansta, Türkiye ve heyet için öncelikli hedef, Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesidir. Ayrıca talimatnamede, "*Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir*", "*Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerelerin inkıtaı gerekir ise yapılır*" denilerek Ermeni yurdu ve kapitülasyonlar, Türkiye'nin asla pazarlık yapmayacağı, taviz vermeyeceği konular olarak belirlenmiştir. Böylelikle toprak bütünlüğü ve ekonomik bağımsızlık konusundaki hassasiyet ve kararlılık sergilenmiş, ayrıca TBMM adına konferansa katılacak olan heyetin sorumluluk ve yetkilerinin genel hatları da çizilmiştir.

Konferans için yapılan bu ön hazırlıklardan sonra, Türkiye'yi temsil edecek olan heyetin Lozan yolunda diplomatik faaliyetleri de başlamıştır. Bu çalışmada, heyetin Lozan'a gidene kadar karşılaştığı sorunlar, bu sorunların çözümü için giriştiği diplomatik faaliyetler ve bu diplomatik faaliyetlerin Lozan Barış Konferansı'nın toplanması öncesinde, Türk heyeti ve İtilaf Devletleri üzerinde yarattığı etkiler incelenmeye çalışılmıştır.

Türk Heyeti Lozan Yolunda

"*Türkiye'nin eşitliğini ve egemenliğini*" diğer devletlere tanıtmak ve kabul ettirmek amacıyla, Türk heyeti Lozan Konferansı'na gitmek üzere yola çıkmıştır.[7] Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat uğurlanan heyet, üç vagonlu özel bir trenle 5 Kasım 1922'de[8] Ankara Garı'ndan, İstanbul'a doğru hareket etmiş ve İsmet Paşa'nın bu andan itibaren Lozan Barış Konferansı ile ilgili diplomatik beyanat ve temasları da başlamıştır. İsmet Paşa ilk beyanatını yolda, gazetecilerin barış konferansında savunulacak esasların içeriği hakkındaki sorusu üzerine vermiş ve kendisine verilen 14 maddelik şartnamedeki ilkeleri yansıtan ve Misak-ı Milli'yi vurgulayan konuşmasında şunları söylemiştir: "*Bizim sulh şartlarımız dünyaca malûmdur. Bu şartları mütaaddit defalar, mütaaddit vesilelerle ilân etmekten geri kalmadığımız için onları herkes bilir. Bizim uğrunda senelerden beri her türlü fedakârlığa katlandığımız gayelerimiz çok mütevazi ve çok haklıdır. Bu gayeler iki kelime içindir: "Misak-ı Milli.." Boğazlar*

antlaşmalara göre sağlanacaktır." **Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ıncı Kısım IV Kitap İstiklâl Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922: 1 Kasım 1923)**, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yay. Seri No.: 1, Ankara, 1969, s.117-118; Karacan, **a.g.e.**, s.38.

[7] Gürel, *a.g.m.*, s.520.

[8] Bilâl N. **Şimşir, Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s.80.

hakiki ve samimî surette serbest olursa ortada hiçbir tehlike kalmaz. Bizim istediğimiz serbestlik samimîdir. Yalnız ve Marmara ve İstanbulun emniyeti hususunda bize teminat verilmelidir. Yunanlıların yaptıkları tahribat çok büyüktür. Memleketin Yunan istilâsına uğrıyan her yeri harabeden başka bir şey değildir. Bunlar Yunanlılara tamir ettirilecektir. Ekalliyetlerin mübadelesi esas itibariyle en muvafık bir tedbirdir. Ben her halde konferansın vereceği neticelerden umumi surette ümitli olarak gidiyorum."[9]

İsmet Paşa ve beraberindekiler, İstanbul'a giderken, trenin geçtiği hat boyunca kalabalık halk toplulukları tarafından coşkuyla karşılanmışlardır.[10] Heyet 7 Kasım 1922'de İstanbul'a ulaştığında ise İngiltere Yüksek Komiseri, İngiltere'deki seçimler nedeniyle Lord Curzon'un konferansa katılımının gecikeceğini ve bu nedenle konferansın açılışının ertelenebileceğini söylemiştir.[11] Ancak bu durum dikkate alınmamış ve Lozan'a gidiş ertelenmemiştir.[12] Çünkü İsmet Paşa'ya göre, konferansın ertelendiğine yönelik TBMM'ye resmî bir bildiri yapılmadığı için kendisinin daha önce kararlaştırılan tarihte Lozan'a gitmesi gerekliydi.[13] Aynı günün akşamı İsmet Paşa basına bir demeç vermiştir. Kendisi bu durumu anılarında şöyle açıklamıştır: "*Bu beyanatımda, sulh arzumuzu, mukavelelere riayetli olduğumuzu, bir an evvel neticeye varmak istediğimizi belirtiyordum. Mukavelelere riayetli olduğumuzu söylerken kastım, Fransızlarla yaptığımız Ankara İtilaf Mukavelesi idi. Bu mukaveleye riayeti, bu fikri belirtmek istiyordum. Aynı zamanda umumi olarak, tafsilata girmeksizin hep Büyük Millet Meclisinin yaptığı ve yapacağı mukaveleleri işaret ederek, umumi efkârı teskin etmeye çalışıyordum.*"[14]

İstanbul'da kaldığı süre içinde de diplomatik faaliyetlerde bulunan ve yabancı basına demeçler veren[15] İsmet Paşa, buradayken Türk dostu olarak bilinen,[16] İsveç'in İstanbul'daki Büyükelçisi Gustav Oscar Wallenberg'in isteği üzerine kendisiyle görüşmüştür. Görüşme sırasında, İsmet Paşa Büyükelçiden İsveç'in TBMM Hükümeti ile diplomatik ilişki kurması için

---

[9] Karacan, **a.g.e.**, s.38, 40.
[10] Karacan, **a.g.e.**, s.40-41.
[11] Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.84; Cemil Bilsel, **Lozan**, İkinci Kitap, İstanbul, 1933, s.1; İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C.I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s.44.
[12] Bilsel, **a.g.e.**, s.11.
[13] Sonyel, **a.g.e.**, s.298.
[14] İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.49; Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.84.
[15] Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, C. I, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1990, s.104.
[16] İsveç'in İstanbul'daki Büyükelçisi Gustav Oscar Wallenberg'e, İngiliz Büyükelçisi R. C. Lindsay tarafından "…*Türkofil bir kimsedir*" denmiştir. Şimşir, **Lozan…**, s.101.

çaba göstermesini istemiştir. Büyükelçi ise kendisinin daima Türklerin yanında olduğunu, Türklerin lehine propaganda yaptığını, ancak İsmet Paşa'nın isteğinin gerçekleşmesi için hükümetinden talimat alması gerektiğini belirtmiş ve Türkiye'nin ekonomik yönden kalkınması için ABD'den 25 milyon dolarlık borç alabileceğini söylemiştir.[17]

İsmet Paşa ve beraberindeki heyet, İstanbul'da kaldıkları sırada halk tarafından yoğun ilgi ve alakayla karşılanmışlardır. Ayrıca heyetin Darülfünun'u ziyareti sırasında öğrencilerden biri heyetin başkanı olan İsmet Paşa'ya yaklaşıp, "*Paşa, bizi bu şanlı zaferden sonra en şanlı barışa kavuşturacak olan baş murahhasımıza imza için Darülfününun kalemini takdim ediyorum*" diyerek kendisine altın bir kalem sunmuştur. Aynı şekilde İstanbul ilkokul öğretmenleri de İsmet Paşa'ya altın bir kalem armağan etmişlerdir.[18]

İsmet Paşa, İstanbul'dan Lozan'a hareket edeceği gün, Le Petit Perisien adlı Fransız gazetesi muhabirine bir demeç vermiştir. Türkiye'nin bazı konulardaki kararlığını ve barış yapılması konusundaki hassasiyetini bir kez daha dile getirdiği demecinde, Türkiye'nin barışı herkesten çok istediğini ve kapitülasyonların kesinlikle kaldırılması gerektiğini belirterek Fransa'nın Türkiye için öneminden söz etmiştir.[19]

13 Kasım'da başlayacak Lozan Konferansı'na katılacak olan heyet İstanbul'da iki gün kaldıktan sonra, 9 Kasım 1922'de Lozan'a gitmek üzere Sirkeci Garı'ndan Şark Ekspresi'yle hareket etmiştir.[20]

---

[17] İnönü, **Defterler...**, s.44; Şimşir, **Lozan…**, s.101-102.

[18] İsmet Paşa'ya Darülfünun'da armağan edilen kalemin üzerinde şunlar yazılıdır: "Altın tarihi imza için Türk Darülfünun'un baş murahhasımıza takdimesi. İstanbul, 7 Teşrinisani 338." Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Gençliği**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004, s.286.

[19] İsmet Paşa'nın konuşması şu şekildedir: "*Lozan'a çok umutlu gidiyorum. Barışa ulaşabilmek için iyi niyet gerek deniyor. Sizi temin edebilirim ki, iyi niyet bakımından Türkiye bütün ülkeleri aşar…. Bir olupbitti yaratmak istenince nota yazmakla yetinilmez, vakit kaybetmeden harekete geçilir. Bir olupbitti yaratmak söz konusu değildir… Mudanya'da Müttefik kuvvetler oldukları yerde kalacaklar dedik ve tespit edilen çizgiyi ordularımızla aşmamayı taahhüt ettik; ama herhangi bir idari kontrol tanımadık. Ankara kanunlarını yürürlüğe koymadan burada (İstanbul'da) Büyük Millet Meclisi hükümetinin yerleşmesini nasıl tasavvur edebilir siniz? Biz, hiçbir zaman kapitülasyonları tanımadık. Yabancı aleyhtarlığının programımızda olmadığını size temin edebilirim. Yurdumuzu onabilmek için birçok yardıma muhtacız… Bir geçiş döneminde bulunuyoruz. Ama Türkiye'nin ekonomik onarımı için Fransız dostlarımızın yanımızda olmasını isteriz.*" Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.89-90.

[20] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1996, s.816; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989, s.10; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**

Heyet Sofya'dan geçerken, Bulgaristan Dâhiliye Nâzırı ile Meclis-i Meb'usân Reisi, trene uğrayarak Başbakanları adına Türk heyetine iyi yolculuklar dilemişlerdir. Tren Yugoslavya'dan geçerken ise Bulgaristan Başbakanı Stambulisky'nin de aynı trene binmesi üzerine, İsmet Paşa daha önceki nazik davranışından dolayı kendisine kartını göndermiştir. Daha sonra Bulgaristan Başbakanı Stambulisky'nin isteği üzerine, İsmet Paşa'nın kompartımanında, ikisi arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Stambulisky, İsmet Paşa'yı Türkiye'nin kazandığı başarıdan dolayı tebrik ederken, İsmet Paşa da Bulgaristan'ın Milli Mücadele sırasındaki tutumlarının Türk halkı tarafından memnuniyetle karşılandığını söylemiştir. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği telgrafında verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, görüşme sırasında Stambulisky, Bulgaristan'ın yalnızlığından söz ederek Ege Denizi'ne çıkış için Türkiye'nin desteğini sağlamaya çalışmıştır. [21]

Yolculuk sırasında Belgrad'da iki gazeteciye demeç veren İsmet Paşa,[22] İtalya'dan geçerken de Milano'da The Daily News adlı İngiliz gazetesine bir demeç vermiştir. Demecinde, "*Türkiye'nin bir an önce barış yapılmasını arzu ettiğini, Müttefiklerin de aynı kararda olduklarını umduğunu*" söyleyerek aslında konferansın ertelenmesi olasılığına karşı İtilaf Devletleri'ne bir yanıt vermiştir. Ayrıca "*Hilafetin merkezi İstanbul olacaktır ve İstanbul Osmanlı Devleti'nin hakiki başkenti sayılmalıdır. Şu halde Lozan Konferansından sonra Türk hükümetinin İstanbul'da yerleşmesi muhtemeldir.*"[23] diyerek de İstanbul'un Türk egemenliğine bırakılması gerektiğine değinmiştir.

Lozan'daki konferans görüşmeleri resmi olarak başlamadan önce, yapılan bu tür diplomatik temas ve demeçlerden anlaşılmaktadır ki, İsmet Paşa, daha Lozan'da masaya oturmadan önce diplomatik mücadeleyi başlatmıştır. Demeçlerinde, Türkiye'nin barışı samimiyetle isteyen taraf olduğunu her seferinde vurgulayarak, Türkiye'nin önceliklerini de iç ve dış kamuoyuyla paylaşmış ve İtilaf Devletleri'ni Türk istekleri konusunda bilgilendirmeye çalışmıştır.

Türk Heyeti Lozan'da

Heyet, 12 Kasım 1922'de Lozan'a ulaşmıştır.[24] Ancak Lozan'a ulaştıklarında, diğer ülke temsilcilerinin henüz gelmediklerini ve konferansın

---

Kronolojisi 1918-1938, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983, s.365; İnönü, **Defterler…**, s.44.

[21] İnönü, **Defterler…**, s.44; Şimşir, **Lozan…**, s.102-103.

[22] İnönü, **Defterler…**, s.44.

[23] Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.95-96.

[24] Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.99.

İngiltere ile İtalya'nın iç işlerinin gerekçe gösterilerek 20 Kasım tarihine ertelendiğini öğrenmişlerdir.[25] İsmet Paşa anılarında, bu erteleme işinde İsviçre ve İngiltere'de seçimlerin yapılacak olmasının etkisi olduğunu belirtmiştir.[26] Bununla birlikte, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye karşı izleyecekleri politika konusunda ortak bir tutum belirlemek için, konferans toplanmadan önce bir araya gelmek istemeleri ve aralarındaki görüşmelerin uzun sürmesinin de konferansın belirlenen tarihte toplanamamasında etkisi olmuştur.[27] Nitekim 6 Kasım1922 tarihinde Lord Curzon'dan, Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'e ve Roma Büyükelçisi Sir R. Graham'a çekilen telde bu yöndeki çabalar açıkça görülebilmektedir. Curzon çektiği telde, 13 Kasım'da toplanması kararlaştırılan Lozan Konferansı'nın, İngiltere'de yapılacak seçimler ile Türkiye'de yaşanan bir takım sorunlar nedeniyle Kasım ayı sonuna ertelenmesinin bir gereklilik olduğunu belirttikten sonra, konferansa gitmeden önce Türklere karşı birleşik bir cephe oluşturabilmek için İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında görüş alışverişinde bulunmalarının iyi olacağını bu nedenle elçilerin, Poincaré ve Mussolini ile görüşerek onların da bu konudaki düşüncelerini öğrenmelerini istemiştir.[28]

Gerçekte İsmet Paşa, konferansın ertelenmesi konusundaki haberi, 12 Kasım 1922'de, trenin henüz Lozan'a ulaşmasından önce, kendisiyle mülakat yapmak isteyen Fransız Le Matin gazetesi muhabirinden öğrenmiştir. Bu habere sert tepki gösteren İsmet Paşa, Fransız gazeteciye şunları söylemiştir: "*Konferansın ertelendiğini mi söylüyorsunuz? Hükümetlerinizin yüklendikleri sorumluluk ağırdır. Bütün bir milleti ve bütün bir orduyu belirsiz bir mütâreke halinde tutmak kolay değildir. Bu geciktirmenin Türk milleti ve Büyük Millet Meclisi üzerindeki etkisi ne olabilir? Bu soruya generallerinizin cevap vermesini isterim.*" Fransız gazetecinin Türkiye'deki Fransız okulları ve Fransız çıkarları konusundaki sorusuna da, "*(Türkiye'de) Fransızca öğrenim kaldırılmış mı! Bilâkis, Fransızca öğretimi iki katına çıkardık. Son zamanlarda tamamen Fransızca öğretim yapan okullar açmış Samsun gibi vilâyetler de vardır. Fransız bankaları yağma mı edilmiş! Fransız fabrikaları kapatılmış mı? Bu da tamamen yalan. Bahsettiğiniz fabrikaların Yunan ve düşman malı olmadığına emin misiniz? Fransızlarla ilişkisi olmayan sözüm ona konsolosluk ajanlarının raporlarına pek önem vermeyiniz. İstanbul'da da içinden çıkılmaz bir durum vardır. Saltanatı kaldırdıktan sonra, eski rejimdeki Türk makamlarının yerini aldık. Anlaşmazlıklar çıkabilir. Müttefik*

[25] Şimşir, **Lozan…**, s.103-104.
[26] İnönü, **Hatıralar…**, s.50.
[27] **Türk İstiklâl Harbi…**, s.121.
[28] Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.81-82.

ve Türk polisler çatışabilirler. İstanbul bize resmen vaadedildiğine göre, orada güvenliği sağlamak sorumluluğun sadece bize bırakılması daha iyi olmaz mı? Sizlerle samimi ve sıkı işbirliği kurmak amacımızdır. Ama karşınızda bir koloni değil, hür bir millet vardır; tabi değil eşittir."[29] diyerek yanıt vermiştir.

İsmet Paşa'nın konuşmasında dikkat çeken hususlardan biri İstanbul sorununu yine gündeme getirmesi olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'dan çıkmasını garanti altına almaya çalışmaktadır. Aslında İsmet Paşa bu konuda son derece haklıdır. Çünkü Fransızlar ve İtalyanlar İstanbul'u boşaltmaya yatkın görünürken, İngilizler ise bu konuda hiç gönüllü değillerdir. Barış antlaşmasının onaylanmasına kadar İstanbul'dan çekilmemek gibi bir planları vardır.[30] Ayrıca Türkiye'nin Lozan Konferansı'na diğer devletlerle "*aynı eşitlik temelinde katılmasına*"[31] çok önem veren İsmet Paşa, bu demecinde de eşitlik kavramı üzerinde hassasiyetle durmuştur.

Daha sonra bu haber, bir yıldan beri Paris'te Ankara Hükümetinin diplomatik temsilcisi olarak bulunan Ferit Bey (Tek) tarafından da doğrulanmıştır.[32] Aslında Lozan Konferansı'nın ertelenmesi ile ilgili olarak bir takım haberler, ertelenme öncesinde Türk basınında yer bulmuştur. İkdam gazetesinde çıkan bir yazıda "*İtalya Hükümeti Lozan Konferansı'nın içtimaı için tesbit edilen 13 Teşrinisani tarihi hakkındaki taahhüdatı tutmaya hazırdır. Mamafih, İtalya hükümeti konferansın tehirinin hiçbir mahsura badi olmayacağını sarahaten tebeyyün etmek şartıyla müttefiklerin talebine itiraz etmeyecektir*" denilmiştir.[33]

Konferansın 20 Kasım'a ertelendiğini İsmet Paşa'ya resmi olarak bildiren ise Fransa'nın Bern Büyükelçiliği Müsteşarı olmuştur. Ayrıca Müsteşar, İsmet Paşa'ya Paris'e davet edildiğini ve gitmeyi kabul ettiği takdirde, Fransa Hükümeti tarafından dostça karşılanacağını da söylemiştir.[34] Aslında bu gelişme konferansın erteleneceğini haber alan Poincaré'nin, İtilaf Devletleri'ni, ertelemenin ortaya çıkaracağı güç durumdan kurtarmak için yaptığı girişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[35] Başından beri konferansın ertelenmesi düşüncesine şiddetle karşı çıkan Poincaré, İngiltere'nin bu konudaki kararlığını anlayınca ertelemeye

[29] Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.99.
[30] Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s. 114.
[31] Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan**, Çev.: Mehmet Moralı, Alfa Yay., İstanbul, 2011, s.74.
[32] Şimşir, **Lozan…**, s.103.
[33] İkdam 10 Teşrinisani 1338; Babalık 7 Teşrinisani 1922.
[34] Şimşir, **Lozan…**, s.103-104.
[35] Sonyel, **a.g.e.**, s.298.

razı olmak zorunda kalmıştır.[36] Poincaré'nin konferansın ertelenmesine yönelik itirazlarına bakıldığında, bundan hiç memnun olmadığı, hatta çok tedirgin olduğu ve bu nedenle endişeye kapıldığı da söylenebilir. 7 Kasım 1922'de Paris'te İngiliz Büyükelçisi Hardinge'den, Curzon'a çekilen bir telgrafta, Poincaré'nin bu ertelemeden çok fazla rahatsız olduğunu görebilmek mümkündür. Telgrafta şunlar yazılıdır: "*M. Poincaré'den bir nota aldım: Barış girişimlerinin çabuklaştırılmasını istiyor; Türk ordusunun ve halkının sabırsızlandığını, her geçen günün güçlükleri artırdığını belirtiyor. Türkleri yatıştırmak için bir ön-barış yapılmasını öneriyor. Mustafa Kemal'in de buna taraftar olduğunu söylüyor. Konferans tarihi olarak 13 Kasım değiştirilmezse Türklerin elinde bahane kalmayacağını ekliyor. "Şimdi konferansın tarihini geciktirmek işlerimizi kolaylaştırmaz. Bu bakımdan konferansın en geç 20 Kasımda toplanması için özellikle ısrar ediyorum diyor.*""[37] Ertelemenin barışa ulaşmayı zorlaştıracağına ve hatta savaşı yeniden başlatacağına inanan Poincaré, 7 Kasım'da Harding'e yazdığı notada bu konudaki endişesini de şöyle dile getirmiştir: "*(Türkler) parmaklarının ucunda olduğunu hissettikleri avantajları ancak silah zoruyla alabileceklerine inanmaya başlıyor artık.*"[38]

Ancak bu defa Fransa'nın Türk heyetini Paris'e davet etmesi İngiltere'yi rahatsız etmiş ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından Fransa'nın Türkiye ile ayrı bir anlaşma yapacağı endişesiyle Lord Hardinge, "*Poincaré'ye Müttefik dayanışmasını korumanın ve Fransa'nın ayrı bir anlaşmaya vardığı görüntüsünü vermekten kaçınmanın önemine dikkat çekmesi ve İsmet Paşa'nın yetkili hiç kimse tarafından kabul edilmemesini talep etmesi*" talimatı verilmiştir.[39] Çünkü konferans öncesinde Fransa'nın, Türklerle konferansı ilgilendiren konularda ayrı görüşmelere girişmesi olasılığı, İtilaf Devletleri arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırıp, Türkiye'ye karşı aralarında uzlaşı sağlayarak tek bir cephe oluşturmaya çalışan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'u kaygılandırmıştır.[40] Curzon ve Mussolini,

---

[36] Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.96-97.

[37] Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.85.

[38] Demirci, **a.g.e.**, s.68; bu konuda ayrıca bkz.: **İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı (1922-1923)**, C.I, Yayına Haz.: Mim Kemal Öke, Boğaziçi Üni. Yay., İstanbul, 1983, s.240, 245, 247; Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.86-87.

[39] Demirci, **a.g.e.**, s.68-69.

[40] Curzon 13 Kasım 1922'de Paris Büyükelçisine çektiği telgrafta, yaşanan bu gelişmeden duyduğu rahatsızlığı ve alınmasını istediği önlemleri şöyle dile getirmiştir: "*Times ve diğer birçok gazetenin dün Paris'ten aldıkları haberlerde, İsmet Paşa'nın, Konferansın geri bırakılmasını fırsat bilerek Paris'e gelmesinin ve M. Poincaré ile görüşmesinin muhtemel olduğundan bahsediliyor. Bu haberin asılsız olduğunu kuvvetle umarım. Konferans arifesinde ve Türk iddialarına karşı birleşik cephe (United front) halinde çıkabilmek, Fransa hükümetiyle kesin bir anlaşmaya varmak için bizim her türlü çabayı sarfettiğimiz*

İtilaf Devletleri'nin konferans sırasında ortak hareket etmeleri halinde, Türkiye'ye istediklerini kabul ettirebileceklerine inanmışlardı. Bunun üzerine Poincaré, Lord Curzon'a güvence vermek durumunda kalmıştır.[41]

Öte yandan, konferansın ertelenmesi, konferansa zamanında katılmak konusunda son derece hassas davranmış olan[42] Türk heyetini olumsuz etkilemiş ve heyet başkanı İsmet Paşa tarafından ilgili devletlere 12 Kasım 1922'de birer nota gönderilmiştir. Heyet başkanı olarak İsmet Paşa, ertelemenin beklenmedik sonuçlar doğurabileceğine vurgu yaptığı ve dünya barışının sağlanabilmesi için konferansın hemen toplanmasını dilediği notasında bu duruma olan tepkisini şöyle dile getirmiştir:

"Sulh Konferansının içtimaı hakkında, Fransa, İngiltere, İtalya Hükümetleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine resmen yapılan davet ve bu hususta alınıp verilen notalar üzerine konferansın açılma tarihi 13 ikinciteşrin olarak katî surette kararlaştırıldığı cihetle, Lozana muvasalat eden Türk murahhaslar Heyetinin sureti müşterekede takarrur eden yukarda yazılı tarihte müzakerata girişmeye hazır olduğunu zatı asîlânelerine tebliğ ile kesbi şeref eylerim. Sulhun tehiri Türk milleti için büyüklüğü takdir edilemeyecek fedakârlıkları ve zahmetleri uzatacak ve bertaraf edilmesi munhasıran bizim iyi niyetimize bağlı olmıyan beklenmedik neticeler doğuracak bir mahiyette olduğunu benimle birlikte zatı asîlâneleri de takdir edecektir. Bu cihetle cihan sulhunun menfaati namına konferansın çabuk toplanması için beslediğim en hararetli temennileri asîlânelerine tebliğe ve yüksek saygılarımın teminine müsaraat ederim. İSMET"[43]

Konferansın ertelenmesi üzerine Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey de bir açıklama yapmıştır. Rauf Bey açıklamasında, konferansın gecikmesinden Türkiye'nin sorumlu olmadığını, bu durumdan en son haberdar olanın kendileri olduğunu, doğacak sakıncalardan Türk Hükümeti'nin sorumlu

---

bir sırada, Türk temsilcinin Fransa Başbakanıyla ayrı görüşmeye girmesi katiyen doğru olmaz. Fransızların Türklerle tek başlarına müzakere eğilimlerinin yeni bir tezahürünü ve müttefikleriyle şaşmaz bir şekilde dayanışmaları belirtecek yerde bizimle Türkler arasında zahiri bir arabuluculuk rolü almalarını derin bir kuşku ve kaygısız seyredemeyiz. İsmet Paşa Paris'e gelirse hiçbir yetkilinin onu kabul etmeyeceği ve Lozan Konferansından önce kendisiyle ayrı görüşme yapılamayacağının ona söyleneceği yolundaki güven ve umudumu lütfen M. Poincaré'ye bildiriniz." Şimşir, **Lozan Günlüğü…,** s.108.

[41] Sonyel, **a.g.e.**, s.298-299; **İngiliz Belgelerinde…**, s.243, 246; Şimşir, **Lozan…**, s.106.

[42] TBMM'den, İsmet Paşa'ya gönderilen bir yazıda, İtilaf Devletleri tarafından 13 Kasım'da Lozan'da bulunmak üzere yapılan davete zamanında katılmak gerektiğinin özellikle vurgulandığı görülmektedir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 030 10 204 392 35/7.11.1338 (1922).

[43] Karacan, **a.g.e.**, s.46; Sonyel, **a.g.e.**, s.300-301.

tutulamayacağını belirterek ertelemenin uzun sürmemesi konusunda İtilaf Devletleri'ni uyarmıştır.[44]

Konferansın ertelenmesine yönelik tepkiler sadece resmi düzeyle sınırlı kalmamış, Türk basını da bu konuda eleştirilerde bulunmuştur. İleri Gazetesi'nden Suphi Nuri Bey (İleri) barış görüşmelerinin ertelenmesinin yanlış olduğunu ve bu durumun uzun sürmemesi gerektiğini söyleyerek görüşmelerin bir an önce başlamasının tarafların tümünün yararına olacağını belirtmiştir.[45] Vakit Gazetesi'nden Ahmet Emin Bey (Yalman) de yazısında görüşmelerin ortaya çıkaracağı olumsuz sonuçlardan dolayı Türkiye'nin sorumlu tutulamayacağını söylemiştir.[46]

İtilaf Devletleri ise verdikleri cevapta özür dileyerek hazırlıkların henüz tamamlanamadığını, toplantının 20 Kasım'da yapılacağını söylemişlerdir.[47]

Bu arada İsmet Paşa'nın konferansın ertelenmesine yönelik tepkileri devam etmiş ve 13 Kasım 1922'de yabancı muhabirlere, İtilaf Devletleri'ni suçlar bir şekilde demeç vermiştir. Demecinde, barış yapılmasını herkesten çok isteyenin Türkiye olduğunu ve yıllardan beri bunun mücadelesini verdiğini özellikle belirterek, kendisinin kararlaştırıldığı gibi konferansa tam zamanında geldiğini, ancak karşısında muhatap olacak hiç kimseyi bulamadığını söylemiştir. Ayrıca Türk milletinin yıllardan beri barış için mücadele ettiğini, silahlı mücadele yapılmasının tek gerekçesinin de aslında barışı sağlamak için olduğunu, ancak bunun kolay olmadığını; şu anda Türk topraklarının yanmış ve yakılmış bir halde bulunduğunu; Türkiye'de yaşayan yabancıların can ve mal güvenliklerinin tehlikede olmadığını; Fransızca eğitimin kaldırılmadığını; Türk milletinin tek temsilcisinin TBMM olduğunu ve halifenin siyasi bir yetkisinin olmadığını belirtmiştir.[48]

---

[44] Vakit 17 Teşrinisani 1338.

[45] İleri 12 Teşrinisani 1338.

[46] Vakit 10 Teşrinisani 1338.

[47] Joseph C. Grew, **Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları Lozan Günlüğü**, Türkçesi: Dr. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, 2001, s.22.

[48] Karacan, **a.g.e.**, s.50-51; Lozan'daki ilk basın toplantısında İsmet Paşa özetle şunları söylemiştir: "*Dünya savaşı sonucunda Türkiye'ye barış teklif edilmedi, tersine her taraftan saldırıldı. İçerde gerici unsurlar kışkırtıldı. Padişah milliyetçilere cephe aldı. Milliyetçilerin kendi başlarına hareket etmeleri gerekti. Türkiye her zaman barış istemişti. Ama Türk topraklarının büyük kısmı yakılıp yakıldı. Halen yirmiden fazla Türk şehri küller altındadır. Türkiye yakıp yıkma hareketlerine asla girişmedi. Fransa, savaşa son verilmesi için araya girince de Türkiye askeri harekâtını hemen durdurdu. Türk heyeti Lozan'a barış yapmak niyetiyle gelmiş bulunuyor. Türkiye'nin barışı ne kadar (hararetle) arzu ettiği, Türk heyetinin en önce barış konferansına gelmiş olmasından da bellidir. Türkiye'nin "yabancı düşmanı" olduğu yalandır. Türkiye'de Fransızca öğretimin kaldırıldığı da yalandır. Tersine, Fransızca dersler iki katına çıkarılmıştır; Eskiden Saltanat ve Hilafet tek*

İsmet Paşa aynı gün Le Matin ve La Tribune de Genéve gazetelerine de ayrı ayrı demeçler vermiş ve Reuter Ajansı'nı kabul etmiştir. La Tribune de Genéve muhabiri M. Tony Roche ile yaptığı görüşmede konferansın ertelenmesi üzerinde durarak, ertelemenin kendisine henüz resmi bir şekilde bildirilmediğini ve İtilaf Devletleri'nden bu konuda bir açıklama beklediğini dile getirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin barışı içtenlikle isteyen taraf olduğuna da değinmiş ve yeniden başlayacak bir savaşın özellikle Avrupa için büyük sıkıntı yaratacağını söylemiştir.[49]

Görüldüğü gibi, İsmet Paşa konferansın ertelenme olasılığına karşın, kararlılıkla Lozan'a gitmiş ve verdiği demeçlerde de barışı samimiyetle isteyen tarafın Türkiye olduğunu sürekli olarak vurgulamıştır. Böylelikle İtilaf Devletleri temsilcileri üzerinde baskı kurmaya, savaştan bıkmış durumdaki İtilaf Devletleri'nin kamuoylarına Türkiye'nin gerçekten barışı istediği yolunda gerekli mesajları vermeye ve Türkiye lehine bir hava yaratmaya çalışmıştır.

İsmet Paşa'nın Fransa'daki Diplomatik Faaliyetleri ve Lozan'a Dönüşü

Türk heyeti konferansın ertelenmesine sert tepki vermesine karşın, İtilaf Devletleri'nin ertelemeden dolayı özür dilemeleri heyeti rahatlatmıştır.[50] Aynı zamanda heyet, bu gecikmeden yararlanmayı düşünerek Fransa'nın kendilerine yapmış olduğu daveti kabul etmiştir. 14 Kasım'da Paris temsilcisi Ferit Bey'in yanı sıra heyetin Genel Sekreteri Reşit Safvet (Atabinen), Hukuk Danışmanı Münir (Ertegün), Askeri Danışman Yarbay Tevfik (Bıyıklıoğlu), Yaver Binbaşı Atıf (Esenbel) ile birlikte Fransa'ya hareket etmişlerdir.[51]

İsmet Paşa'nın anılarında belirttiğine göre, kendisinin bu daveti kabul etme amacı, barışın yapılması konusunda karşı tarafın samimiyetini

---

bir şahısta toplanmıştı. Şimdi bunlar birbirinden ayrılmakla (saltanat kaldırılmakla) dine daha uygun bir rejim kuruldu. Tahtından indirilen padişah, Türkiye'nin bağımsızlığını ilan edenleri mahkûm etmiş olan kimsedir. Türkiye'nin her yanında asayiş hüküm sürüyor. Türk delegeleri barış konferansında hür ve bağımsız Türk vatanını savunacaklar." Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.105-106.

[49] İnönü, **Defterler…**, s.44; İsmet Paşa'nın sözleri şu şekildedir: "*...Türkiye içtenlikle barış aramak için Lozan'a geldi. Ama her geçen gün barışı geciktiriyor. Her gün korkunç meçhullerle doludur. Ve eğer barış uzaklaşırsa, eğer yeniden savaş olursa, herkes için, ama özellikle Avrupa için büyük bir ıstırap olur… her şeyden önce olup bitenler hakkında bana ayrı resmi izahattan başka bir şey bildirilmesi gerekir. Yani konferansın gerçekten toplanacağı tarih resmen bana bildirilmelidir.*" Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.106-107.

[50] **Türk İstiklâl Harbi…**, s.122.

[51] Karacan, **a.g.e.**, s.52; Bilsel, **a.g.e.**, s.12; Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.111.

öğrenmekti. Bu nedenle de Poincaré'ye ilk olarak barışın yapılıp yapılmayacağını sormuştur. Poincaré ise bu soruya "*Elbette olacak*"[52] cevabını vermiştir. İsmet Paşa, 15 Kasım 1922'de[53] Paris'te Poincaré ile yaptığı görüşmede kendisine ana hatlarıyla şunları söylemiştir.

"*1. Barışın gecikmesi Türkiye'nin ıstırabına ve beklenmedik olayların çıkmasına sebep olur. Ne harp ve ne de barış olan bugünkü duruma bir an önce son vermek gerekir.*

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin siyaseti Misakı Millî'ye ve akdedilmiş antlaşmalara dayanır. Bu kavram içinde sözleşmelerle Ankara anlaşması da yürürlüktedir.

3. Kapitülasyonların kesin olarak kaldırılması Türkiye'nin hayat ve bağımsızlığının ana koşuludur. Bu konuda hiçbir fedakârlık kabul edilemez.

4. Konferansta Türk istekleri ve özellikle kapitülâsyonlar konusunda Fransa'nın, Türkiye'yi destekleyeceğini umuyoruz.

6. İngilizlerin muhtırası ve isteği üzerine, Türk delege Heyetinin, müttefikler arası önceden kararlaştırılmış maddeler karşısında bulundurulması ihtimali, Türkiye ve onun temsilcileri üzerinde olumsuz bir etki yaratır."[54]

İsmet Paşa'nın aktardığına göre, ikilinin görüşmesi sırasında kapitülasyonlar konuşulurken aralarındaki gerilim artmıştır. Çünkü kapitülasyonlar İtilaf Devletleri'ni tedirgin eden en önemli konuydu. Türkiye'de kapitülasyonların kaldırılmasının kötü örnek olacağı ve bu işin Çin'e kadar bütün Doğu milletlerini harekete geçireceğini düşünüyorlardı. İsmet Paşa'nın "*Bu kapitülasyonlar bizim için baş meselelerden birisidir. Bu hallolmadıkça sulh olmaz*" sözüne karşılık Poincaré, "*Canım bunun için sulh geri kalmaz. Geçici, bir yardımcı şekil elbette buluruz*" demiştir. İsmet Paşa anılarında, görüşmenin bir tartışmaya dönüştüğünü ve Poincaré'nin mali kapitülasyonların kaldırılmasına taraftar olurken adli kapitülasyonların kaldırılmaması konusunda direndiğini belirtmiştir.[55]

İsmet Paşa'nın, Poincaré ile yaptığı görüşme Türk basınında da yer bulmuştur. İkdam ve Vakit gazetelerinde İsmet Paşa'nın, görüşmelerinde Poincaré'ye ertelemenin sakıncalarını anlattığı ve bu konuda uyarılarda

---

[52] İsmet Paşa anılarında bu durumu şöyle ifade etmiştir: "*Bütün merakım, sulh var mı yok mu, bunun üzerine bir teşhis koymaktı.*" İnönü, **Hatıralar…**, s.51.
[53] İnönü, **Defterler…**, s.45.
[54] **Türk İstiklâl Harbi…**, s.121-122; Şimşir, **Lozan…**, s.105-106; İnönü, **Hatıralar…**, s.51.
[55] İnönü, **Hatıralar…**, s.53-54; Bilsel, **a.g.e.**, s.12.

bulunulduğu belirtilirken,[56] İleri gazetesinde de Suphi Nuri (İleri) Bey Fransızların Türkleri iyi tanıdığını söyleyerek, barış görüşmeleri sırasında Fransızlardan ümitli olunduğunu ifade etmiştir.[57]

İsmet Paşa'nın, Poincaré ile görüştüğü gün, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon da özel bir kuryeyle ve ivedilikle Paris'e muhtıra yollamış ve böylelikle bu görüşmeden İngiltere aleyhine bir sonuç çıkmasını önlemeye çalışmıştır. Muhtırada, konferans sırasında Türkiye ile konuşulacak olan konular, Batı Trakya, Trakya Sınırı, Boğazlar, Kapitülasyonlar şeklinde 11 madde olarak sıralanmış ve bu konularda İngiltere'nin düşüncelerinin ne olduğu belirtilerek Fransa'nın desteği istenmiştir. Burada dikkat çeken konu ise belirtilen hususlarda İngiltere'nin Misak-ı Milli ile taban tabana zıt düşünüyor olmasıdır.[58] Bu arada Türkiye'nin ve İngiltere'nin, Fransa'ya karşı takındığı tutumu, her iki devletin de Fransa'yı kendi yanında tutma, bir başka deyişle kazanma çabası olarak değerlendirmek mümkündür.

İsmet Paşa, Poincaré ile görüşmesinden sonra Paris'teki bütün basın temsilcilerini Crillon Oteli'ne çağırarak bir basın toplantısı yapmıştır. Toplantıda, Türkiye'nin barış istediğini, kapitülasyonların kaldırılması konusunda kesin kararlı olunduğunu ve asla geri adım atılmayacağını ve bağımsızlığın mutlak bir şekilde elde edilmek istendiğini belirtmiştir.[59]

İsmet Paşa, Poincaré ile görüştüğü günün akşamı, Mösyö Franklin Bouillon ve Fransız Harbiye Nazırı Painlévé tarafından yemeğe davet edilmiştir. Bouillon, İsmet Paşa'nın daha önceden tanıdığı bir devlet adamıydı. Kendisiyle Ankara İtilafnamesi'nden sonra cepheyi ziyareti esnasında ve Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sırasında karşılaşmıştı. Yemek sırasındaki görüşmenin ana konusunu, İsmet Paşa'nın, Poincaré ile yaptığı görüşme ve Poincaré'nin kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik direncini anlatması oluşturmuştur. Konuşma sırasında, İsmet Paşa'nın, Poincaré'nin bu konudaki ısrarının nedenini anlayamadığını söylemesi üzerine, Boullion kendisine, Türklerin davasının Fransa'da devlet adamları tarafından halen tam olarak algılanamadığını, bu nedenle konferansı kesintiye uğratmadan, inatla, kararlı ve sabırlı bir şekilde Türklerin isteklerinin ne olduğunun anlatılması gerektiğini tavsiye etmiştir.[60]

İsmet Paşa, 16 Kasım'da da Fransa Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı ile görüşmüştür. Müsteşar görüşme sırasında söyleyeceklerinin kişisel

[56] İkdam 17 Teşrinisani 1338; Vakit 17 Teşrinisani 1338.
[57] İleri 17 Teşrinisani 1338.
[58] Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.111-114, 116.
[59] Şimşir, **Lozan…**, s.106; Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.117-118.
[60] İnönü, **Hatıralar…**, s.55-56.

düşünceleri olduğunu belirttikten sonra, barışın mutlaka sağlanacağını, ancak ilk görüşmelerin zor geçeceğini ve bundan etkilenmeyerek Türkiye'nin davasının soğukkanlılıkla savunulması gerektiğini tavsiye etmiştir. İsmet Paşa'nın soruları üzerine de ne Boğazlar ne de diğer konular hakkında bir güçlük yaşanmayacağını sözlerine eklemiştir. Müsteşar ayrıca İtilaf Devletleri'nin konferansa bir proje ile gelmeyeceklerini ve konferansta anlaşmanın karşılıklı müzakerelere bırakılacağını belirtmiştir. Ancak Türkiye'nin de önceden belirlenmiş bir projeyi masaya koymaması veya bunu kabul edin ya da biz müzakereyi bırakacağız dememesi gerektiği üzerinde durmuştur. İsmet Paşa'nın Türk isteklerinin rahatsızlık yaratacak düzeyde olmadığını ve pazarlık esasının hoş görülmeyeceğini belirtmesi üzerine de bu düşünceye katıldığını, ancak konferansta başarı sağlanmasının karşılıklı anlayış ve fedakârlığa bağlı olduğunu söylemiştir. [61]

İsmet Paşa, Crillon Oteli'nde düzenlediği basın toplantısından ayrı olarak Paris'in etkin yayın organlarından biri olan Le Temps gazetesine de özel bir demeç vermiştir. 16 Kasım'da yayınlanan demecinden anlaşıldığı kadarıyla, Fransızlara güvence vermek ve onları Türkiye'nin yanında tutmak isteyen İsmet Paşa, gazeteye verdiği demecinde, yine Misak-ı Milli'nin Türkler açısından görüşmelerde temel alınacağını belirterek Türklerin barışçı ve barıştan yana olduğunu, Fransa'ya karşı bir düşmanlık beslenmediğini, aksine Türklerin isteklerinin sağlanması konusunda Fransa'ya çok fazla güvenildiğini söylemiştir.[62]

---

[61] Şimşir, **Lozan…**, s.106-107; **Türk İstiklâl Harbi…**, s.124.

[62] İsmet Paşa, Le Temps gazetesine verdiği özel demecinde şunları söylemiştir: "*Ankara'dan ayrılmadan önce, Büyük Millet Meclisi'ne, yeni Türkiye'nin politikasının Misak-ı Milli'ye ve imzaladığı antlaşmalarla sözleşmelere dayandığını söyledim. Buraya gelince fikir değiştirmedim. Misak-ı Milli ile tespit edilmiş haklarını elde etmeye kararlı olan yeni Türkiye, yüklendiği taahhütlere ve özellikle Fransa ile Türkiye arasındaki Ankara Antlaşması'na sadık kalmaktadır. (Türkiye'deki) Fransız okullarına zarar vermek istemiyoruz. Fransız ticaretinin meşru hakları aleyhinde bir şey yapmak istemiyoruz. Biz, Fransa'nın ilan ettiği aynı prensiplere dayanan milli ve demokratik bir devletiz. Yunanistan'la savaşı kısaltmak için her şeyi yaptık. İstilacı Anadolu'dan kovulunca, Fransa'nın isteği üzerine başarımızın tam ortasında durduk. Bize daha önce kulak verilmiş olsaydı bunca kan akmazdı. Boşa gitmemiş olan iki yıllık fedakârlık, bize, modern milletler arasında yerimizi alma hakkını bahşeder. Savaşı seviyormuşuz diye bizden şüphe edilemez; yeteri kadar ıstırap çektik. Barış aşkımıza hiçbir korku hissi karıştırılamaz; yeteri kadar zafer kazandık. Biz sadece hakkımızı istiyoruz. Fransa'nın bizi anlamaya devam edeceği kanısındayız. Bize bağımsızlığımızı bahşetmiş olan büyük tarihi evrimi barış içinde devam ettirebilmek için Fransa'nın dostluğuna ve bütün hür milletlerin dostluğuna güveniyoruz. Ama -bilmem ki bunu Fransızlara hatırlatmaya gerek var mıdır- vakit değerlidir. Savaşın uzaması esasen pek fazla ıstıraba sebep oldu. Daha geçen ay, mütarekeden hemen sonra, müzakerelere girişmeye hazırdık. Doğunun bugünkü durumunda her kaybedilen gün acıklı olaylara sebep olabilir ki, bunların sonuçlarını kimse kestiremez. İşte bu nedenledir ki,*

Lozan'a, kazanılan askeri başarıyı, diplomatik bir başarıya dönüştürmek için gitmek isteyen Türkiye'nin tek hedefi, İtilaf Devletleri'ne Misak-i Milli'yi kabul ettirmekti.[63] Bu nedenle de diğer devletlerin temsilcileriyle yapılan görüşmelerde ve basına verilen demeçlerde, öncelikle barışın yapılması ve Misak-ı Milli'nin kabulü konusunda karşı tarafın samimiyeti ve direnç noktaları anlaşılmaya çalışılmıştır.

İsmet Paşa, Paris'te bulunduğu sırada İtalyan Büyükelçisi Baron Avezzana ile de görüşmüştür. İtalyan Büyükelçisi de konferansta büyük güçlükler yaşanabileceğini, kendilerinin İtilaf Devletleri'nden ayrı hareket etmeyeceklerini söylemiş buna karşın görüşmelerin bir sonuca ulaşacağını da belirtmiştir. İsmet Paşa da büyükelçiye İtalya ile ayrıca anlaşılabileceğini ve İtalya'nın menfaatlerinin göz ardı edilmeyeceğini ve büyükelçinin isteği üzerine bunu hükümetine bildirebileceğini söylemiştir.[64]

İsmet Paşa'ya Paris'te bulunduğu sırada yoğun bir ilgi gösterilmiştir. Demeçleri bütün Paris gazetelerinde yer bulmuştur.[65] Böylelikle Türklerin Lozan konferansından beklentileri Fransız ve dünya kamuoyunun gündemine taşınabilmiştir. Anılarında belirttiğine göre, İsmet Paşa'nın, Paris'te bir taraftan resmi diğer yandan resmi olmayan görüşmelerde bulunması oldukça yararlı olmuştur.[66] Konferans için tekrar Paris'ten, Lozan'a döndüğünde, Fransızlar da dahil olmak üzere Avrupa diplomatlarının Türkleri tanımadıklarını anlamış ve bu konuda mutlaka bir şeyler yapılması gerektiği kanaatine varmıştır.[67] Ayrıca İsmet Paşa'nın Paris'ten Heyet-i Vekile Riyaseti'ne gönderdiği telgraftan anlaşıldığı kadarıyla, kendisi İngilizlerin Türkiye'ye karşı besledikleri düşmanca duygulardan kurtulamadıkları ve konferansta İtilaf Devletleri arasında Türkiye aleyhine bir birlik oluşturmaya çalıştıklarının farkındadır.[68]

18 Kasım'da İsmet Paşa Paris'ten Lozan'a giderken, Curzon ise Londra'dan Paris'e gelmiş ve konferansta Türklere karşı ortak bir tavır belirlemek amacıyla Fransa ve İtalya temsilcileriyle bir toplantı yapmıştır. Üçlü daha önce Fransa ve İtalya'ya iletilmiş olan Misak-ı Milli ile taban tabana zıt olan İngiliz muhtırasını madde madde görüşmüşlerdir. Bu arada Fransa ve İngiltere anlaşmış ve böylelikle barış konferansı arifesinde Türkiye'ye karşı birleşik bir cephe oluşturmuşlardır. İngiltere'nin bu başarıyı

---

ruhum ve vicdanımla, barışın daha fazla gecikmemesini hararetle temenni ederim." Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.121-123.

[63] Demirci, **a.g.e.**, s.60.

[64] Şimşir, **Lozan…**, s.107.

[65] Şimşir, **Lozan Günlüğü...**, s.119-120.

[66] İnönü, **Hatıralar…**, s.56.

[67] İnönü, **Hatıralar…**, s.56.

[68] Şimşir, **Lozan…**, s.107.

yakalamasında Almanya karşısında İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyan Fransa üzerinde kurduğu baskının önemli rolü olmakla birlikte diğer rol oynayan neden de Fransa'nın Türkiye'nin bütün kapitülasyonları kaldırmak konusunda son derece kararlı olduğunu anlamış olmasıdır. Bu durum, Fransa'yı oldukça telaşlandırmıştır. Çünkü Türkler bu konuda başarı sağlarlarsa bunun kötü bir örnek oluşturacağı ve Fransız sömürgelerindeki kapitülasyon rejimlerinin sonunun geleceği endişesine kapılmışlardır. Poincaré ve Curzon Paris'te anlaştıktan sonra, 19 Kasım'da da Lozan'da Mussolini ile bir araya gelmişler[69] ve bu defa üçü, Türkiye'ye karşı birlikte hareket etmek konusunda kesin bir anlaşmaya varmışlardır.[70] Aslında ortaya çıkan bu durum bir başka açıdan değerlendirildiğinde, İsmet Paşa'nın Lozan öncesindeki görüşmelerinin ve demeçlerinin, Türkiye'nin bazı konulardaki kararlılığının dünya kamuoyuyla paylaşılmasını sağlamasına karşın, kapitülasyonlar konusundaki tavrının ne olacağının anlaşılmasının Fransızların İngiltere ile anlaşmasını kolaylaştırdığı ileri sürülebilir.

İsmet Paşa, konferans toplanmadan önce bu defa Lozan'da, Poincaré ile tekrar görüşme fırsatı bulmuş, ancak Poincaré kapitülasyonlar konusunda aynen Paris'te yaptıkları görüşmede olduğu gibi yine ısrarlı ve inatçı davranmıştır.[71]

İsmet Paşa, konferans öncesinde Mussolini ile de görüşmüştür. Bu görüşmedeki amacı, İtalya'nın konferans sırasındaki tutumunun ne olacağını öğrenebilmek, eğer İngilizler barış yapılmasını engeller ve İstanbul'da ya da Boğazlarda bir savaş çıkarırlarsa, İtalya'nın bu durumda ne yapacağını, bu savaşa katılıp, katılmayacağını anlamaktı. Bu nedenle Mussolini'ye öncelikle barışın yapılıp, yapılamayacağını sormuş, Mussolini de "*olacak*" demiştir. Ayrıca görüşme sırasında, İtalya'nın yeni bir savaşa katılmak için hevesli olmadığı sonucuna da varmıştır. Ancak Mussoli ile adalar konusunu konuşmak istediğinde, Mussolini adalar konusunun bitmiş olduğunu ve tartışılamayacağını belirterek, kesin tavır almıştır.[72]

İsmet Paşa, bu diplomatik faaliyetleri yürütürken ortalıkta İtilaf Devletleri'nin Türklere kabul ettirmek üzere bir belge hazırladıkları yolunda

---

[69] Lord Curzon ve Mussolini'nin görüşecekleri konusu Türkiye tarafından da tespit edilmiştir. İstihbarat Şubesi'ne ait bir yazıda İsmet Paşa'nın Lozan'a gitmek üzere hareket ettiği, Lord Curzon ve Mussolini'n de Pazar günü öğleden sonra görüşecekleri rapor edilmiştir. BCA 030 10 101 653 6/18.11.1338 (1922); bir başka istihbarat yazısında ise Müttefikler arasında önceden kararlaştırılan görüşmenin yapıldığı bildirilmiştir. BCA 030 10 101 653 7/19.11.1338 (1922).

[70] Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.130-134; Demirci, **a.g.e.**, s.49-51.

[71] İnönü, **Hatıralar…**, s.57.

[72] İnönü, **Hatıralar…**, s.57-58.

dedikodular dolanıyor, Yunan ordusunun, Türkiye'ye karşı kullanılmak üzere yeniden örgütlenmeleri kuşkuyla karşılanıyordu. İşin ilginç yanı Türkiye bu düşüncelerinde haksız da değildi. Çünkü İngiltere, hem bir Türk saldırısına karşı koyabilmek hem de konferans sırasında bir koz olarak kullanabilmek amacıyla, Batı Trakya'daki Yunan ordusunun yeniden örgütlenmesi için Atina'yı kışkırtıyordu.[73] Ayrıca biraz önce de belirtildiği gibi başından beri Türkiye'ye karşı İtilaf Devletleri'nin arasında bir birlik oluşturmak isteyen İngiltere, bu konuda başarılı da olmuştu.

İsmet Paşa'nın Lozan konferansı öncesindeki bu girişimleri, TBMM'nin 147. Birleşiminin birinci oturumunda da gündeme gelmiş ve Rauf Bey meclise açıklamalarda bulunmuştur. Konferans öncesi gerek Paris gerekse Lozan'da yapılan görüşmelerden ve basına verilen demeçlerden olumlu bir şekilde söz eden Rauf Bey, İsmet Paşa'nın bu temaslarının, Türk davasının Fransız ve dünya kamuoyuna tekrardan duyurulması açısından önemli bir kazanç olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu temasların, konferans öncesinde karşı tarafın tanınmasına ve bazı konularda nasıl bir tavır sergileyeceklerinin anlaşılmasına da yardımcı olduğunu belirterek bu konuda bir örnek de vermiş ve İsmet Paşa'nın görüşmeleri sırasında azınlıkların mübadelesinin Türkiye'nin istediği şekilde çözümlenebileceği sonucunu çıkardığını söylemiştir.[74]

Bu arada Türk heyetinde bulunanların, Milli Mücadele'nin sembolü haline gelmiş olan kalpak giymeleri de dış basının dikkatini çeken bir husus olmuştur. Bu durum, Türk heyetinin bilinçli bir tercihin mi sonucudur ve

---

[73] Sonyel, **a.g.e.**, s.301.

[74] Rauf Bey bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: "*Heyeti Murahhasamız Teşrinisaninin on üçünde Lozan da bulunup da diğer devletler murahhaslarının bulunmadığını görünce ve yirmide içtima ihtimali anlaşılınca İsmet Paşa vakitten istifade ederek Paris'e azimet etmiş ve Fransa Başvekili Mösyö Poincaré ile görüşmüş ve bu mülâkattan Lozan'da cereyan edecek müzakeratın bir tarafın diğer tarafa teklifi ile ve imlâ şeklinde değil, hukuku mütesaviye tarzında ve müzakere halinde cereyan edeceği hakkında kanaat getirmiştir. Bundan başka şimdiye kadar denebilir ki, dâvamızın bidayetinden bugüne kadar ilk evvelâ vaziyetimizi hakkiyle görmüş ve o günden beri aledderecat görmek suretiyle hakkımızı bilerek müdafaa etmiş olan Fransız matbuatına, nıkatı nazarımızı bir kere daha izah etmiş ve bu matbuat vasıtasiyle cihanı medeniyete dâvamızı vuzuhiyle, tafsilâtiyle arz etmiştir. Fransa'da temaslardan bu suretle iki noktai nazardan istifade edilmeye çalışılmıştır. Paris'te diğer bâzı temaslarda bulunduktan sonra Lozan'a avdet eden Başmurahhasımız; orada da vukubulan temaslarından konferansta her halde haklarımızın sükûnetle istima edileceğini ve müzakeratın mûtadolan tarzı malûmdan fazla bir mâniaya tesadüf etmiyeceğini anlamıştır. Bu temaslarında bir nokta daha sarahaten kendisine ihsas edilmiştir ki, o da akalliyetlerin mübadelesi hakkındaki noktai nazarımızın, arzumuza muvafık olarak hallolunabileceği meselesidir…*" **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Yüz kırk yedinci içtima, 29.11.1338, C.25, İçtima Senesi: 3, s.113.

böylelikle karşı tarafa bir mesaj mı iletilmek istenmiştir? Yoksa özel bir anlamı olmayan, Milli Mücadele sırasında zaten alışkanlık haline gelen bir başlığın kullanılmasından ibaret, sıradan bir durum mudur? Bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte, onların bu halinin dikkati çektiği ve İsviçre basınına yansıdığı bir gerçektir.[75]

Sonuç

Lozan Konferansı öncesinde yaşanan diplomatik gelişmeler her şeyden önce tarafların birbirlerini tanımalarını ve konferans sırasında öncelik verdikleri hususları birbirlerine aktarmaları konusunda hepsine fırsat tanımıştır. Nitekim İsmet Paşa, Lozan yolculuğuna başladığı ilk andan itibaren bu konuda yoğun bir çaba göstermiştir. Gerek basına verdiği demeçlerle gerekse yaptığı temaslarla Türkiye'nin isteklerini ilgili devletlere ve dünya kamuoyuna anlatmaya çalışmıştır.

İsmet Paşa'nın verdiği demeçlerde ve yaptığı görüşmelerde, Misak-ı Milli ve hükümetin heyete verdiği 14 maddelik talimatname belirleyici olmuştur. İsmet Paşa, attığı her adımda Türkiye'nin işgal sırasında çektiği sıkıntıları dile getirerek Misak-ı Milli'ye olan bağlılığı vurgulamıştır. Böylelikle Türkiye'nin Lozan Konferansı sırasında izleyeceği politikanın temelinin Misak-ı Milli'ye dayandığını göstermek istemiştir.

İsmet Paşa, diplomatik girişimleri sırasında eşitlik kavramı üzerinde de hassasiyetle durmuş, İtilaf Devletleri'ne Türk heyetinin kendileriyle eşit olduğunu hissettirmeye çalışmıştır. Hemen her yazışmasında ya da demecinde bu kavramı dile getirmiştir. Türkiye'nin diğer devletlerden farklı bir muameleye tabii tutulmasının kabul edilemeyeceği sıklıkla ve yine karalılıkla vurgulamıştır.

İsmet Paşa'nın bu temasları, aslında propaganda yoluyla Türkiye lehine bir kamuoyu yaratılmasına da yöneliktir. Türkiye'nin barışın sağlanması konusunda istekli olduğunun duyurulması ve isteklerinin dünya kamuoyuyla paylaşılmaya çalışılması bu amaçla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca İsmet Paşa bazen verdiği sert demeçlerle, Türkiye'nin davasında haklı olduğunu ve her şeye boyun eğmeyeceğinin de mesajını vermek istemiştir.

---

[75] İsmet Paşa'nın, Poincaré ile görüşmek üzere Lozan'dan, Paris'e gidişi sırasında kendisini istasyondan uğurlamak üzere gelenlerin giydikleri kalpaklar haber konusu olmuş ve bu durum bir İsviçre gazetesine şöyle yansımıştır: "*Türk heyeti, tam kadro halinde, siyah veya kahverengi astragan kalpaklar giymişlerdi.*" Şimşir, **Lozan Günlüğü…**, s.111.

Lozan Konferansı öncesinde yaşanan bu diplomatik girişimler, aslında konferansın dışında yaşanan gelişmeler değildir. Onunla doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla Türk heyetinin tüm bu faaliyetleri, Türkiye'nin Lozan Konferansı'na yönelik ilk diplomatik girişimleri olarak kabul edilebilir. Ayrıca yaşananların Türk heyetine konferans sırasında neyle karşılaşacakları konusunda bir ön bilgi verdiği ve diplomasi konusunda bir deneyim oluşturduğu da ileri sürülebilir.

Kaynakça

Babalık

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Bilsel, Cemil, **Lozan**, İkinci Kitap, İstanbul, 1933.

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan**, Çev.: Mehmet Moralı, Alfa Yay., İstanbul, 2011.

Grew, Joseph C., **Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları Lozan Günlüğü**, Türkçesi: Dr. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, 2001.

Gürel, Şükrü S., "*Türk Dış Politikası (1919-1945)*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y.,

İleri

İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı (1922-1923), C.I, Yayına Haz.: Mim Kemal Öke, Boğaziçi Üni. Yay., İstanbul, 1983.

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, C.I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 3, İstanbul, 1943.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983.

Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1978.

Melek, Kemal, **Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası**, İstanbul, 1985.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Gençliği**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1996.

Sonyel, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika**, C. II, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., 2. Baskı, Ankara, 1991.

Şimşir, Bilâl N., **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.

Şimşir, Bilâl N., **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, C. I, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1990.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi

Tuncer, Hüner, **Atatürkçü Dış Politika**, Kaynak Yay., İstanbul, 2008.

Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ıncı Kısım IV Kitap İstiklâl Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922: 1 Kasım 1923), Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yay. Seri No.: 1, Ankara, 1969.

Vakit